

az általa és társai által létrehozott nyelvtanítási küszöbszintekről (Threshold Level).

A nyelvtanítástörténet nagy elemzői szerint (Kelly és Stern) Comenius nagyobb hatással volt saját korában a pedagógiára és a nyelvpedagógiára, mint akár Erasmus vagy éppen Palmer. Trim szerint le kell fejteni a félreértelmezéseket Comenius örökségéről: ezek oka legtöbbször az eredeti források tanulmányozásának a hiánya. Gyakran hivatkoznak például Comeniusra, mivel azt állította, hogy a nyelveket könnyebb gyakorlás útján megtanulni, mint szabályok által. Ez a hivatkozás ugyan igaz, de a mondatnak csak az első fele, s a továbbiakban így folytatódik: „de a szabályok segítik és megerősítik azt a tudást, amely a gyakorlatból származik.” Trim elemzi az egész comeniusi életművet, és különösen érzékenyen reagál Comenius gyakorlati pedagógiájára, amelynek legfőbb alapelve az, hogy a tanuló dolgozik, a tanár pedig irányít. A részletekből egyértelműen kiderül, hogy a tanári irányítás lényege nem a parancsolás, hanem a megfelelő tananyagok, a szemléletesség biztosítása, a humor és szigorúság, az élményszerűség és a versenyszellem fejlesztése. A szerző elemzéseiben nemcsak Comenius új módszerét (*Metodus Novissima*) mutatja be, hanem elemzi a pánszofikus gondolkodás idealizmusa, illetve a ténylegesen megvalósult tankönyvek valóságának összefüggéseit. Különösen érdekesek azok a fejtegetések, amelyekben Comeniusnak a tökéletes nyelv keresése érdekében tett erőfeszítéseit ábrázolja a szerző. Nyilvánvaló, hogy ehhez a témához természetszerűleg kapcsolódott mind az erőfeszítés, amelyet Trim és munkatársai immár húsz éve az európai egységes nyelvi rendszerek kialakulásáért folytatnak: ennek legújabb fejleményeiről is értesülünk.

Különleges csemege a kötetben Szépe György tanulmánya, amely Comenius mint alkalmazott nyelvészt értelmezi a mai terminológiák, a mai kihívások fényében (ezzel egyszerre mind azon kevesek közé tartozik, akik tematikusan is tartották magukat

ahhoz, ami a konferencia célja volt: Comenius öröksége és az embernevelés a XXI. században). A tanulmány szerzője gondos filológiai kutatást követően nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Comenius az idegen nyelv mint második nyelv didaktikájának megteremtője. Szerencsés, hogy éppen egy magyar kutató tudatja ezt a világgal, hiszen Comenius eredeti, hétéosztályos iskolaterve csak három évet ért meg, és akkor, a latin nyelv tanítása során kellett rádöbennie a mesternek a helyi nyelv – akkor éppen a magyar – tanításának nehézségeire, elmaradottságára. Teljesen egyértelmű és igaz, hogy többnyelvű személy lévén, aki többnyelvű társadalmakban iskolákat tervezett, napi munkájában nyelvpolitikai kérdésekkel is szembesült (többek között ilyen a nyelvi tervezés problematikája örökölt, beszélt és tanult nyelvek közegeiben). Szépe György tanulmányában metodikai szempontból rendkívül megnyugtató az is, hogy mindig az eredeti Comenius szövegből indul ki, azt értelmezi, azt magyarázza. Ezzel nemcsak egy klasszikus elvárásnak tesz eleget, hanem újfent elevenné varázsolja Comenius elképzeléseit, amelyeknek egy részét dogmatizálták és ezáltal merevvé tették a rákövült századok. Szépe György írásában a ma is gondolatokat ébresztő Comenius tűnik fel: ezért az ösztönző hatásért, ezekért a csodálatos célokért ajánlom a hagyománytisztelő és ezért ötletgazdag kötet elolvasását. Aki tudja, hogy honnan jött, az azt is tudja, hogy hová megy.

Bárdos Jenő

É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter
Új magyar nyelvtan

Osiris, Budapest, 1998. 409 p.

E cikk olvasói számára, akik többségükben nyelvtanárok, az *Új magyar nyelvtan* kapcsolatban két hírem van. Egyik az, hogy ettől (és semmiféle új nyelvtantól) még

nem kell elfelejteniük a régi magyar (és nem magyar) nyelvtanokat; a másik üzenet viszont az, hogy az *Új magyar nyelvtan* megjelenése után már nem úszhatják meg az új (magyar és nem magyar) nyelvtanokkal való szembenézést.

A régít több okból sem kell elfelejteniük. Így például azért sem, mert aligha lenne új nyelvtan, amely a nyelv működésének olyan, a régi nyelvtanok magvát alkotó szabályokat, mint az egyeztetést (a szó szerkezetben, a mondatban, a szövegben) – ha működését a „mély szerkezetben” másként magyarázná is – figyelmen kívül hagyhatná. Vannak továbbá olyan területek (pl. a fonetika, fonológia, eszkozfonetika), ahol a hetven évvel ezelőtti „új” mára már klasszikusan „régí”; továbbá a magyar morfológiában, ahol – igaz, csupán 30–40 éve – ugyancsak régi ismerős pl. a toldalékosztályok (1958-ban még megrázóan új) formális osztályozása.

A tárgyalás deduktív iránya sem előzmény nélküli a magyar nyelvtanokban. Az egészről a részek felé halad – tematikájában is és a kategóriáinak belső széttagolásában is – Deme László *A beszéd és a nyelv* (Tankönyvkiadó, 1976) című könyve; s – ami talán még ennél is feltűnőbb – az *Anyanyelvünk* című tankönyv az általános iskolák 2. osztálya számára (B. Fejes Katalin munkája), amelyből 1978-tól kezdődően 14 évfolyam ismerkedett a magyar nyelv rendszerével a mondat-szó-szótag-hang-féle tárgyalásmódja útján. (Nem szabad elhallgatni, hogy ennek a tankönyvnek deduktív iránya gondot okozott a tanítók egy részének. A tantárgyakban az új ismeretet meghatározó mértékben induktív úton közelítik meg a tanulókkal. Más kérdés, hogy a nyelvtant mint ismeretrendszert sem induktív, sem deduktív irányban nem sok kedvük van átgondolni a pedagógusoknak; az alsó tagozatos új nyelvtankönyvek – nemcsak az anyanyelvié! – igyekeznek megkímélni a gyerekeket a nyelvtantól.)

Sokféle új szempont van az *Új magyar nyelvtanban*. Közülük a gyakorlat többbe-

ket bizonyára kirostál majd, más szempontok termékenyítő voltának felismeréséhez időre lesz szükség; az egészre jellemző gondolkodásmód értelme és haszna azonban már most átlátható és meggyőző, hiszen a felkínált módszerek alkalmazása során leellenőrizhető. Erre vonatkozóan ezt a tömör jellemzést olvashatjuk a könyv előszavában:

„Az utóbbi évtizedekben a nyelvelírás módszerei a kísérleti fizika módszereihez váltak hasonlónvá. Lényegük, hogy egy nyelvjárási jelenség leírásakor a tapasztalt tények alapján először hipotézist állítunk fel arra nézve, hogy az adott jelenség milyen feltételek teljesülése esetén jön létre. Majd kísérletezünk: egyrészt olyan mondatokat/kifejezéseket/ szavakat/hangkapcsolatokat képzünk, amelyekben a hipotézisben szereplő egyik vagy másik feltétel nem teljesül, s ezeket helytelennek jósoljuk. Ha a tapasztalt tények megcáfolják várakozásainkat (azaz, ha a megadott feltételek teljesülése esetén is kapunk helytelen szerkezetet, vagy ha egyik vagy másik feltétel nem teljesülése sem rontja el a szerkezetet), módosítanunk kell a leíráson.”

Ez a gondolkodás- és érvelésmód a könyv mindhárom fejezetében általánosan érvényesül, legkönnyebben talán az *Alaktanban* kísérhetjük szemmel. Így például az esetrag meghatározásához, valamint ahhoz a megállapításhoz, hogy a magyar főnévnek 18 esetragja van, 7 lépésben jutunk el. Az első az esetragok előfordulásának helyére vonatkozó formális kritérium (pp. 199–202):

1) Az esetrag olyan névszói toldalék, amely után nem állhat más toldalék.

A második kritérium a rag társulási képességein alapul. Idézem: „Vizsgáljuk meg tehát, hogy a hagyományos esetragnak tekintett toldalékok mindegyike szabadon társul-e a a) névmással, b) tulajdonnévvel, c) melléknévvvel, d) számnévvvel, e) jelekkel, és hogy f) társulási képességük független-e a főnév jelentésétől. Könnyen látható, hogy a -kor temporális toldalék nem lehet eset-

rag, mert például nem társul névmással, tulajdonnévvel, melléknévvvel és használata függ a főnév jelentésétől ...”

2) Az esetrag olyan toldalék, amely az a)-f) tulajdonságokkal rendelkezik.

A harmadik kritérium, amely a ragokat elkülöníti a képzőktől, a szófajtagtározás.

3) Az esetrag főnévhez járulva ismét főnevet ad eredményül.

„Ez a kritérium azonban csak szükséges, de nem elégséges feltételt fogalmaz meg. Más szóval, abból, hogy valamely elem nem változtatja meg az alapszó szófaját, még nem következik, hogy raggal van dolgunk. Ha viszont megváltoztatja a szófaját, akkor biztosan tudhatjuk, hogy a szóban forgó elem nem lehet inflexiós toldalék.

Minden főnév módosítható (melléknévi jelzővel, vonatkozó mellékmondat), ha tehát egy szóalak nem módosítható, akkor nem lehet főnév.”

4) a. Az új házat már építik.

b. *Kis házanként jutalmat osztottak.

c. A háznak, amely nemrég készült el, ...

d. *A telkeket házastul, amely...

A következő kritérium az esetviszony: az ige és vonzata között fennálló viszony.

5) Egy toldalék akkor és csakis akkor esetrag, ha alkalmas esetviszony kifejezésére.

„Ez a kritérium azonban nem állítja, hogy az esetraggal ellátott főnév bármely mondatban szükségszerűen vonzata az ige- nek. Követelmény viszont az, hogy a toldalékolt főnévi alak valamilyen mondatban esetviszony kifejezője lehessen.” Az 5) fel- tétel tehát így is megfogalmazható:

6) Egy toldalék akkor, és csakis akkor esetrag, ha előfordul valamely vonzatke- retben.

„Most már csak azt kell megvizsgál- nunk, milyen toldalékok fordulhatnak elő az igék vonzatkeretében. (...) Íme: *agyon- lő vki vkit; adózik vki vmiért vkinek ...*” A 6) tétel még mindig nem egészen megfele- lő. „Vannak ugyanis határozói vonzatot kí- vánó igéink is: *rosszul bánik vki vkivel/*

vmivel... márpedig a 6) kritérium alapján az *-ul, -(V)n. -kor* határozói képzőket is esetragoknak kellene tekintenünk. A hatá- rozói vonzatok azonban a főnévi vonzatok- tól elkülöníthetők: az jellemző rájuk, hogy alakjuk nincs egyértelműen meghatározva: *ügyesen/ügyetlenül bánik vmivel...* Főnévi vonzat esetén azonban az ige a vonzat alak- ját is egyértelműen meghatározza. A 6) kritérium tehát így módosítandó:

7) Az esetrag definíciója: Valamely tol- dalék akkor és csakis akkor esetrag, ha a vele toldalékolt főnév (tulajdonképpen főneves szerkezet), lekötheti az ige valamely, alakja szempontjából is meghatározott vonzatát.”

Ha rendelkezünk bizonyos nyelvészeti előképzettséggel, s a következetes lépések megtételére rászánjuk a szükséges időt, akkor az *Alaktan* – a megértés mellett – megjutalmaz bennünket a fegyelmezett gon- dolkodás örömeivel is. A *Mondattan* című fejezet gondolatmenetéhez azonban – az említett olvasói erények mellett – logikai tájékozottság is szükséges. Nem azért, mert a mondattan itteni felfogása a mondat „lo- gikai” felfogása akarna lenni. (A mondat „klasszikus” értelmezésében is van logikai komponens: a mondat állító, illetőleg taga- dó [állítmánytagadó, mondatrészttagadó] minősége. De logikai szempont érvénye- sülésének tekinthetők a fogalom-szó, íté- let-kijelentő mondat, következtetés-[kau- zális] összetett mondat párhuzamai is.)

Az itteni mondatfelfogás a szűk terjedel- mű „alany-állítmányi” viszonyt kiterjeszti a sokkal tágabb „ismert-új” (topik-predi- kátum) viszonyra, ahol is az utóbbi alkotó- rész élén elkülöníti a „legújabb” (fókusz) komponens. A mondat közvetlen alkotórés- zei ebben a felfogásban nem az „állítmány- alany-tárgy-határozó” szerepű mondatrés- zek, hanem a „topik-kvantor-igemódosító-fókusz” konstituensek. A mondat köz- vetlen két fő összetevője itt nem az „alanyi csoport” és az „állítmányi csoport” (az utóbbin belül a tárgy és a határozó); hanem a „topik” és a „predikátum” (az utóbbin belül egyik típusában az „ige és az igemódosító”,

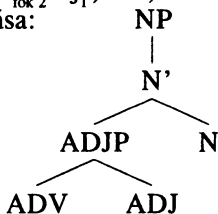
másik típusában a „fókusz és az ige”). Külön figyelmet kap itt a mindkét fő részben megjelenhető „kvantor”.

Aki ragaszkodnék az „állítmány–alanytárgy–határozó” mondatfunkciós részekhez, az – bizonyos megszorításokkal – fellelhetné őket a „kiindulászerkezet”-ben, ahol is a Subjectum szerepű NP („főnévi csoport”) hasonlóképpen áll azonos szerkezeti szinten az Objectum- és az Adverbium szerepű NP-vel (AdvP)-vel, mint Deme László mondatfelfogásában, ha az állítmányt ige fejezi ki: (Á / A, T, H.)

É. Kiss Katalin mondatfelfogása, amely tehát egy „kiindulászerkezet”-ből különféle műveletekkel hozza létre a tipizált felszíni szerkezeteket, nagy jelentőségű újítás a magyar mondattanban. A szöveg mondategészeinek vizsgálatához is reményteljes kutatómódszertani eszközöket kínál (vö. Petőfi S. János: *Szemiotikai szövegtan 10.*, 220–224. 1997).

Az *Új magyar nyelvtan* mint egészen kapcsolatban – az 1. pontban ismertetett szemléleti egység elismerésével együtt – nem hallgathatunk el egy tartalmi-szerkesztési ellentmondást. Az *Alaktan* című fejezet mondatfelfogása csupán strukturális szemléletében azonos a *Mondattan* című fejezet mondatfelfogásával, metodikájában attól merőben eltér. A *Mondattan* című fejezet a magyar mondat kiindulászerkezetében „lapos” szerkezettel dolgozik: az ige argumentumai egymással azonos szinten állnak. Az *Alaktan* című fejezet a 4.3. pontban (p. 264) ezt írja: „A mondattanban láttuk, hogy a mondat összetevői hierarchikus elrendezésűek.” Az NP–VP-re tagoló mondatot, illetőleg annak NP konstituenseit át lehetne írni a klasszikus mondattan kategóriáira, pl. *nagyon szép lány*: ($h_{fok2} \setminus j_1$) \ A)

Strukturális leírása:

Az *Új magyar nyelvtan*ról rendszeres áttekintést írt Kenesei István (*Magyar Tudomány* 1998/11. p. 1386-1391) és színes ismertetést Nadasdi Ádám (*Élet és Irodalom* 1999. április 2. p. 13). Vita is folyt róla: Gulya János és. É. Kiss Katalin (*Magyar Tudomány* 1998/12. p. 1514-1516).

Békési Imre

Claude Hagège

Le français, histoire d'un combat

Éditions Michel Hagège, Paris, 1996.
175 p.

A szerző, Claude Hagège neve korántsem ismeretlen a magyar nyelvészek körében, annak ellenére, hogy művei magyar fordításban nem olvashatók, az eredeti kiadások pedig szinte beszerezhetetlenek Magyarországon. Pedig a *L'homme de paroles* (1985), *Le français et les siècles* (1987), *Le souffle de la langue* (1992), a *L'enfant aux deux langues* (1996) és a *Le français et les siècles* (1987) (hogy csak a legismertebbeket említsük) művek írója Magyarországon is járt, a Budapesti Francia Intézet vendégeként tartott nagy sikerű előadásokat két évvel ezelőtt. Könyvei igazi csemegék a franciául tudóknak, rendkívül élvezetes stílusa és izgalmas gondolatai műveit a magas szintű tudományos írások élvonalába emelik.

Claude Hagège a párizsi Ecole Normale Supérieure diákjaként szerzett bölcsészdiplomát, kiválóan beszél többek között arabul, kínaiul, héberül és oroszul; 1988 óta a Collège de France-nak Nyelvelméleti Tanszékét tölti be. 1995-ben kutatói munkásságáért elnyerte a Centre National des Recherches Scientifiques (CNRS) nagydíját.

Legújabb könyve, a *Le français, histoire d'un combat*, a francia nyelv keletkezésének, fejlődésének története. Ennek a műnek